

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

R. Golovko,
postgraduate student, Dnipro State Agrarian and Economic University

THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF FARMS

Визначено суб'єкти власності уречевлених і людських факторів в умовах найманої праці. Обґрунтовано, що найбільший виробничий ефект приватна власність забезпечує за умови, коли вона поєднується з працею самого власника. Приватна власність і приватне господарювання, які забезпечують економічний суверенітет виробнику, свободу у виробничій і комерційній діяльності, а відповідно безпосередню економічну заінтересованість до ефективного ведення господарства і відповідальність за результати виробничої і комерційної діяльності, не дали належного ефекту.

Обґрунтовано, що фермерство по ефективності поки що поступається іншим формам приватного і приватно-корпоративного господарювання. Саме це свідчить про те, що чинника приватної власності недостатньо. Він дає значний ефект лише в невеликих натуральних господарствах. Фермерські господарства як підприємницькі структури можуть ефективно функціонувати за сучасної техніко-технологічної бази, відповідної фазової підготовки їх власників та різних формах кооперації. Доведено, що оцінка потенціалу і проблем сучасного фермерства повинна мати системний характер.

Defined entities owned materialized and human factors in terms of wage labor. Proved that the greatest effect of production provides private property, if it is combined with the work of the owner. It is determined that in private "labor" farms in one person combines the owner, owner and employee (combines the functions of property, labor and management), which ensures a fair and creative attitude of a person to work, rational use in the production of live and accomplished labor, caring attitude land and other means of labor and its results. Private property and private economy, which ensure the economic sovereignty of the producer, freedom in production and commercial activity, and consequently direct economic interest in the efficient management of the economy and responsibility for the results of production and commercial activity, did not give the proper effect.

Among the negative effects on their farm features options for production include the following factors: small scale production; use of mainly family work; lack of knowledge on a wide range of issues of technological, economic, market directions. Some are peculiar and show their action and other forms of organization of agricultural production, but the nature of their impact on certain legal forms of entities determined by the characteristics of these enterprises.

Proved that farming performance is still inferior to other forms of private enterprise and private entities. It is evidenced that the factor of private property is not enough. It provides a significant effect only in small subsistence farming. Farms like business structures can function effectively with technical and technological base, relevant professional training of owners and different forms of cooperation. It is proved that the assessment of the potential and problems of modern farming should be systematic. Features of the farms and determine the appropriate approach taking into account the factors of effective development. Each factor is doing its intended effect on a certain time interval and knowing the characteristics and condition of farms can affect their performance in this period.

Ключові слова: відносини власності, засоби виробництва, ефективність, наймані працівники, ресурси, форма власності, фермерські господарства.

Key words: property relations, means of production, efficiency, employees, resources, form of ownership, farms.

ВСТУП

На кінцевий результат будь-якого процесу виробництва діє безліч факторів, що визначають як кількість, так і якість одержуваної продукції. Завдяки цьому виникає потреба в їх виявленні, вивченні ролі і ступеня впливу з метою одержання суб'єктом господарювання позитивних результатів діяльності. Форма власності на виробничі ресурси має безпосереднє відношення до соціально-економічного способу поєднання факторів виробництва, тобто людини з уречевленими засобами виробництва, а в сільському господарстві і землею. Вона визначає організаційно-правову форму підприємства, економічний статус, участь власника у виробництві, управлінні та розподілі результатів праці. Сумлінне, творчого відношення власника до праці, раціональне використання засобів й результатів виробництва — це найважливіша позитивна ознака фермерських господарств.

В останні роки з'являється усе більше літератури з проблем ефективного фермерського господарювання. В економічній літературі розвиток фермерських господарств досліджується в різних аспектах, що знайшло відображення у наукових працях вітчизняних науковців, як-от: Амосов О., Вініченко І., Горьовий В., Дем'яненко М., Котило О., Макаренко П., Мельник А., Месель-Веселяк В., Нелеп В. [1—9] та інших.

Вже усвідомлено, що фермерські господарства є однією з ефективних форм господарювання, надійним засобом вирішення продовольчої проблеми суспільства, і в цілому є фактором забезпечення соціально-політичної стабільності нашої країни. Але сьогодні необхідно формування альтернативних варіантів розвитку фермерських господарств з більш високою кінцевою результативністю та конкурентоспроможністю. Ця проблема на сучасному етапі розвитку

аграрного сектору належить до найбільш актуальних та значущих. Тому розробка принципів та методологічних основ ефективного розвитку сучасного фермерського виробництва в Україні набуває актуальності як для економічної науки, так і для практики господарювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відносини власності на засоби й результати виробництва безпосередньо пов'язані з відносинами господарювання. Їх взаємозв'язок проявляється у таких процесах. По-перше, процес виробництва починається на базі вже привласнених виробничих ресурсів. Земельні ресурси, засоби виробництва, робоча сила й грошовий капітал ще до початку виробництва є об'єктами власності тих або інших економічних суб'єктів. Саме тому вважаємо необґрунтованою тезу, згідно якої "... економічне поняття власності... бере свій початок не з споживання, а з виробництва" [9]. Коли мова йде про розвинуту економіку, в якій використовуються уречевлені засоби виробництва, то власність на них є передумовою виробництва.

Коли йдеться про "трудова" приватна власність на засоби виробництва, то це означає, що відбувається безпосереднє поєднання уречевленого і людського факторів виробництва. Тобто їх власником є одна і та ж приватна особа. Саме у цьому випадку має місце не соціально-економічний, а техніко-організаційний аспект поєднання факторів виробництва. Власник засобів виробництва водночас є працівником і господарем у власній виробничій ланці. Безперечно, що продукт праці є його власністю. Власник засобів виробництва може передати їх у тимчасове користування іншим суб'єктам господарювання. В такому випадку відносини власності й господарювання розмежовуються, і власник не є суб'єктом господарювання. Таким суб'єктом можуть бути лише приватні власники, які приймають участь в управлінні виробництвом та є безпосередніми працівниками. Власник господарства може також наймати працівників. Останні є приватними власниками лише своєї робочої сили. Господарем такого виробничого осередку є власник засобів виробництва. Йому належать і вироблені продукти праці після їх реалізації. Лише її частину власник-господар виплачує найманам працівникам у формі заробітної плати.

Отже, при найманій праці власниками уречевленого і людського факторів є різні суб'єкти. А тому їх поєднанню передують певні соціально-економічні відносини, які обумовлюють різну соціально-економічну оцінку приватних господарств в контексті використання або не використання найманої праці, хоча їм притаманні і спільні ознаки. Виділимо головні з них.

1. Приватна власність на засоби й результати праці найбільш повно забезпечує власнику економічний і юридичний суверенітет, свободу діяльності та свободу вибору. У виробничо-комерційній діяльності приватний власник є реальним господарем виробництва. А це дозволяє йому, виходячи зі своїх професійних і творчих здібностей, бажань і фінансових можливостей, самостійно обирати сферу й місце господарської діяльності, техніку та технологію виробництва, форми організації й оплати праці. Він сам вирішує що, скільки та як виробляти.

2. Приватна власність породжує економічну і юридичну відповідальність власника-господаря. Причому відповідальність випливає з економічної самостійності власника, поєднується з нею. Оскільки всі рішення господаря самостійні, то він, природно, несе за них повну економічну і юридичну відповідальність, відповідає по зобов'язанням усім своїм майном за порушення договірних умов, кредитної і податкової дисципліни, вимог до якості продукції тощо. Економічна відповідальність — могутній важіль проти нерационального і недостатньо ефективного застосування капіталу. Вона змушує власників-господарів діяти продумано.

3. Економічна самостійність і відповідальність приватного власника за збереження і збільшення свого майна у поєднанні з ринковими принципами обумовили появу особливого прошарку приватних господарів — підприємців.

4. Оскільки приватна власність на виробничі ресурси забезпечує їхньому власнику економічний та правовий статус господаря-підприємця, то вона самореалізує особливий генеруючий фактор, який впливає на ефективність виробництва і якість продукції — сумлінне, творче відношення людини до праці, раціональне використання засобів і результатів виробництва [7]. В господарсько-підприємниць-

кому аспекті приватна власність і засновані на ній організаційно-правові форми приватних підприємств у поєднанні з ринковим механізмом, внутріфірмовим і корпоративним менеджментом забезпечують високий економічний ефект виробництва.

Однак найбільший виробничий ефект приватна власність на засоби й результати праці дає тоді, коли вона поєднується з працею самого власника, тобто коли він одночасно є власником, господарем і працівником. У цьому випадку особистий інтерес працівника-власника реалізується в його продуктивній і ефективній праці, збуджує і стимулює трудову активність.

Отже, у приватних "трудовах" господарствах в одній особі поєднується власник, господар і працівник (поєднуються функції власності, праці та менеджменту), що самозабезпечує сумлінне і творче відношення людини до праці, раціональне використання у виробництві живої та уречевленої праці, дбайливе ставлення до землі й інших засобів праці та її результатів. Але у сільському господарстві сумлінне та творче ставлення людини до виконання своїх виробничих функцій має більшу економічну "вагомість" порівняно з іншими галузями виробництва. Це обумовлено насамперед особливостями сільськогосподарської праці.

У науковій літературі у цьому зв'язку справедливо відзначалося, що сільськогосподарське виробництво — це своєрідна форма взаємодії системи "людина-природа". Працівник тут безпосередньо вступає в контакт із природою, має справу з тваринами та іншими живими організмами, особливим засобом виробництва — землею, нестабільними кліматичними умовами. Тобто аграрні відносини являють собою не просто специфічну, а найбільш складну підсистему суспільного виробництва, що багато в чому визначається взаємодією економічних, біологічних і природних факторів. Саме жива природа вимагає від працівника професійного та найвищою мірою сумлінного відношення до неї.

У сільському господарстві практично неможливо (особливо в рослинництві) організувати ритмічну роботу протягом року. Сезонність виробництва, об'єктивна необхідність виконувати багато видів робіт у стислий термін обумовлюють велику тривалість робочого дня і високу інтенсивність праці при виконанні багатьох видів польових робіт. Приватний господар добровільно погоджується на інтенсивну працю з неупорядкованим режимом робочого дня. Наймана праця в сільському господарстві об'єктивно не дає того ефекту, який він дає в інших галузях економіки [2; 4; 5].

Коли власник-господар використовує найманих працівників, то перед ним завжди виникає проблема свідомого забезпечення сумлінного й творчого їх відношення до виконання своїх виробничих функцій. Тут вже не можна надіятися на самореалізацію цього важливого чинника, від якого залежить у значній мірі ефективність використання живої і уречевленої праці, землі тощо. І власник-господар змушений використовувати науково обґрунтовані ефективні форми організації й оплати праці.

Отже, при вирішенні найважливішої проблеми організації будь-якого виробництва — забезпечення сумлінного, творчого відношення людини до виконання своїх виробничих функцій, раціонального й ефективного використання виробничих ресурсів — найвищий економічний потенціал у тих форм власності, які створюють людині положення реального господаря виробництва. У такому випадку проблема сумлінного й творчого її відношення до праці самореалізується. За всіх інших форм власності й господарювання ефективність виробництва та якість продукції у вирішальній мірі залежать від того, як задіяні зовнішні фактори, що впливають на відношення до праці тих суб'єктів, які не є господарями виробництва. Почуття власника-господаря спонукає його сумлінно, творчо і повною мірою використовувати у виробництві свій професійний та інтелектуальний потенціал. Домогтися такого відношення до праці в найманих працівників можна лише у тому випадку, якщо будуть створені сприятливі для цього умови, що спонукають їх до трудової й творчої активності [6].

За будь-якої організаційно-правової форми приватних господарств на рівні первинної виробничої ланки завжди є реальний господар виробництва. А це обумовлює його прагнення "примножити" об'єкти власності, збільшити доходи в результаті ефективного їхнього використання. У тих випадках, коли власник-господар і працівник представлені в одній людині — проблема її сумлінного і

творчого відношення до справи — самореалізується "природним" чином. Щодо товарних підприємств, то тут позначається заслуга не тільки приватної власності, але й об'єктивних законів ринкової економіки і насамперед конкуренції, тобто ринково-підприємницького середовища. Вирішення на високому рівні проблеми сумлінного, творчого відношення людини до праці, раціонального використання засобів й результатів виробництва — це найважливіша позитивна ознака фермерських господарств, багато в чому визначаюча їх життєстійкість і ефективність виробництва.

Вчені-аграрники, відзначають, що "переваги фермерської форми господарювання незаперечні... фермерство — один з дійових шляхів до відродження підприємницької діяльності сільських товаровиробників до високоефективного ведення сільськогосподарського виробництва" [1]. "Тільки індивідуальна персоналізація практично забезпечить створення господаря землі й майна" [8]. В умовах приватної власності суб'єкт власності індивідуально реалізує свої права на землю та майно (земельні і майнові паї), а також на всю одержану продукцію чи весь одержаний прибуток. У найбільшій мірі таку можливість мають фермерські господарства, особисті присадибні господарства та інші приватні власники. Світовий досвід розвинутих країн дає майже однозначну відповідь — фермерське господарство довело за останнє сторіччя свої переваги як у США, так і в Західній Європі. Використовуючи системний підхід щодо фермерства взагалі і особливостей його становлення в постсоціалістичних країнах, можна сформулювати такі узагальнюючі висновки.

1. Прихильники фермерства абсолютизують приватну власність і створені на її засадах приватні господарства. Однак не менш самоочевидним є положення про те, що ефективність виробництва визначається не тільки особистим інтересом, поєднанням в особі фермера одночасно власника, працівника й менеджера, безпосередньою економічною заінтересованістю та жорсткою економічною відповідальністю за результати виробництва. І раніше, а особливо в сучасних умовах, на продуктивність праці і ефективність аграрного виробництва впливають багато інших чинників: розміри господарства, техніко-технологічна озброєність, рівень спеціалізації, кооперації, інтеграції та макроекономічні умови. І тільки при рівності всіх цих чинників приватна власність дійсно надає переваги приватним господарствам.

2. Ефективність сільського господарства європейських країн пояснюється всебічною допомогою держави, яка захищає свого товаровиробника шляхом імпорту продуктів харчування, надає інші послуги. Там, де державної підтримки немає або вона мізерна, країни із приватною власністю на землю не змогли забезпечити себе продуктами харчування і завозять їх у величезній кількості [7]. Допомогу держави щодо приватних господарств і підтримки аграрного виробництва взагалі важко переоцінити. Якби держава не надавала пряму і непряму підтримку фермерам, то виробництво сільськогосподарської продукції виявилось би збитковим. За даними Організації економічного співробітництва і розвитку, щорічні державні субвенції коливаються в межах 240—292 млрд доларів. Тому ціни на продукти харчування залишаються більш-менш стабільними (не зважаючи на ті чи інші негаразди), що сприяє конкурентоспроможності країн на світових ринках, не призводить до негативних соціальних наслідків [3].

Ефективність приватних товарних господарств обумовлюється і ринково-підприємницьким середовищем, ринковим механізмом і таким його елементом, як конкуренція. У цьому визначенні конкуренція — це дійовий стимул науково-технічного прогресу і впровадження його досягнень у виробництво. А це і є головні важелі, що використовують товаровиробники у конкурентній боротьбі. Та ж приватна власність в умовах монопольного положення виробника лишається багатьох своїх позитивних якостей, не стимулює високу ефективність виробництва і якість продукції.

ВИСНОВКИ

Отже, приватна власність, безперечно, створює високу мотивацію власника-господаря до ефективного використання її об'єктів у господарській діяльності. Але багаторазно посилює цей процес ринково-конкурентне середовище, закони, які визначають його зміст та розвиток. Вона є могутнім стимулом лише у ринково-підприємницькому середовищі. В контексті приватної власності на засоби й

результати праці та приватного господарювання усі форми та види приватних аграрних господарств, які не використовують найману працю взагалі або в незначних масштабах, самозабезпечують високу мотивацію до продуктивної і творчої праці. Саме такими є насамперед фермерські господарства. Однак одного чинника приватної власності і відповідно забезпечення високої мотивації до ефективної праці фермера не достатньо. Все більшого значення набувають такі чинники, як спеціалізація, кооперація, інтеграція, розміри підприємства тощо. Саме тому оцінка потенціалу і проблем сучасного фермерства повинна бути системною. І взагалі під час порівняння всіх форм господарювання може бути застосований лише один спільний критерій — як та чи інша форма сприяє ефективному використанню землі і інших виробничих ресурсів. Фермерство ніколи не було, а тим більше тепер не є однорідною масою. А тому оцінка його економічного потенціалу, проблем, ефективності тощо потребує науково обгрунтованої класифікації приватних господарств, у тому числі й фермерських.

Література:

- Амосов О.Ю. Фермерство як форма підприємництва в аграрній сфері / О.Ю. Амосов // Економіка АПК. — 2008. — № 8. — С. 4—6.
- Вінченко І.І. Регіональний аспект розвитку фермерства / І.І. Вінченко // Ефективна економіка. 2012. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
- Горьовий В.П. Кооперація фермерських господарств / В.П. Горьовий // Агроінком. — 2009. — № 9—10. — С. 35—40.
- Дем'яненко М.Я. Кредитний механізм аграрного сектора економіки в період становлення ринкових відносин / М.Я. Дем'яненко // Економіка України. — 2003. — № 4. — С. 15—24.
- Котило О.О. Стан розвитку фермерських господарств та проблеми організації їх інвестиційно-консультативного забезпечення / О.О. Котило // Формування ринкових відносин в Україні. — 2008. — № 12 (67). — С. 73—78.
- Макаренко П.М. Фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства / П.М. Макаренко, Л.Л. Мельник // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 145—152.
- Мельник Л.Ю. Економічний потенціал різних форм аграрних підприємств / Л.Ю. Мельник // Економіка АПК. — 2011. — № 7. — С. 89—97.
- Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувальних промислового типу в Україні [Текст] / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 13—20.
- Нелеп В. Ринкова стратегія сільськогосподарських підприємств / В. Нелеп // Економіка України. — 2009. — № 7. — С. 9.

References:

- Amosov, O.Yu. (2008), "Farming as a form of entrepreneurship in the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 4—6.
- Vinichenko, I.I. (2012), "Regional aspect of farming development", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 4 Sept 2019).
- Horyovyy, V.P. (2009), "Cooperation farms", *Ahroinkom*, vol. 9—10, pp. 35—40.
- Dem'ianenko, M.Ya. (2003), "Credit mechanism of agricultural sector in the period of market relations formation", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 4, pp. 15—24.
- Kotylo, O.O. (2008), "State of development of farms and problems of organization of their investment-advisory support", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 12 (67), pp. 73—78.
- Makarenko, P.M. and Mel'nyk, L.L. (2008), "Farming of Ukraine in the context of trends in the development of world agriculture", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 145—152.
- Mel'nyk, L.Yu. (2011), "Economic potential of different forms of agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 89—97.
- Mesel'-Veseliak, V. Ya. (2008), "Optimal sizes of agricultural formations of industrial type in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 13—20.
- Nelep, V. (2009), "Market strategy of agricultural enterprises", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 7, pp. 9.

Стаття надійшла до редакції 05.10.29 р.